

Maria Papierz

JĘZYK SŁOWACKI

WIADOMOŚCI OGÓLNE

Język słowacki (*slovenský jazyk, slovenčina*) w funkcji języka urzędowego był w XX wieku używany aż w sześciu systemach państwowych: I Republika Czechosłowacka (1918–1939), Państwo Słowackie (*Slovenský štát*, 1939–1945), II Republika Czechosłowacka (1945–1948), Czechosłowacka Republika Socjalistyczna (1948–1989), Czesko-Słowacka Republika Federacyjna (1989–1993) oraz Republika Słowacka (od 1993 roku)¹.

Poza obszarem Słowacji język słowacki jest językiem urzędowym (obok języka serbskiego) na terenie Wojwodiny (Serbia) oraz w kontaktach urzędowych dopuszczalny także w Republice Czeskiej.

Współcześnie językiem słowackim posługuje się około 5 milionów osób żyjących w Słowacji i około 2 miliony osób żyjących poza granicami Słowacji w diasporach i enklawach rozproszonych po całym świecie. Słowaków żyjących za granicą można podzielić na dwie grupy. Pierwszą z nich tworzą Słowacy, którzy znaleźli się poza granicami kraju w wyniku zmian politycznych, zwłaszcza po likwidacji monarchii austro-węgierskiej w 1918 i zmianach granic po 1945 roku. Druga grupa to Słowacy, którzy emigrowali od drugiej połowy XIX wieku z Królestwa Węgierskiego (emigracja zarobkowa), po I i II wojnie światowej, a zwłaszcza po roku 1948 i 1968 (emigracja polityczna) aż po współczesność – emigracja po przystąpieniu Słowacji do Unii Europejskiej w 2004 roku.

Najliczniejsze są diaspory słowackie w Stanach Zjednoczonych, Republice Czeskiej, na Węgrzech, w Kanadzie, Serbii i Polsce. Słowacy zrzeszeni są w licz-

¹ Republika Słowacka (*Slovenská republika*) jest państwem środkowoeuropejskim, na zachodzie graniczy z Republiką Czeską, na północy z Polską, na wschodzie z Ukrainą, a na południu z Węgrami i Austrią. Jej obszar wynosi 49.035 km², stolicą jest Bratysława (*Bratislava*). Dzieli się na osiem jednostek administracyjnych (krajów) ze stolicami w miastach: Bratislava, Trnava, Trenčín, Nitra, Žilina, Banská Bystrica, Prešov, Košice. Ludność Słowacji liczy około 5,5 miliona mieszkańców.

nych stowarzyszeniach kulturalno-społecznych, mają swoje szkolnictwo, prasę, wydawnictwa.

Język słowacki należy do języków zachodniosłowiańskich, jego dialekty tworzą trzy podstawowe grupy:

- dialekty zachodniosłowackie;
- dialekty środkowosłowackie;
- dialekty wschodniosłowackie.

Współcześnie dialekty te podlegają procesowi niwelizacji i ulegają wpływom języka ogólnego.

HISTORIA JĘZYKA LITERACKIEGO

Periodyzacja w historii zewnętrznej słowackiego języka literackiego wiąże się ściśle z dziejami narodu słowackiego w ramach państwa węgierskiego, później czechosłowackiego, wreszcie suwerennej Republiki Słowackiej. Cezury, jak w rozwoju każdego języka, wyznaczają zmiany zachodzące w samym języku oraz w rozwoju polityczno-gospodarczo-kulturowym. W literaturze przedmiotu (por. Krajčovič, Žigo 2002) przyjmuje się za istotne następujące etapy rozwoju języka:

- 1) okres do X wieku (*rané obdobie*);
- 2) okres od XI do XV wieku (*staršie predpisovné obdobie*);
- 3) okres od XVI do XVIII wieku (*mladšie predpisovné obdobie*);
- 4) okres bernolakowski (1787–1846);
- 5) okres szturowski (1846–1863);
- 6) okres martinski (1863–1918);
- 7) okres międzywojenny (1918–1940);
- 8) okres współczesny (od 1940 roku).

Okres do X wieku

Język Słowian zachodnich, którzy osiedlili się na terenach dzisiejszej Słowacji, wyodrębnił się z języka prasłowiańskiego w X wieku i dalej się rozwijał w obrębie poszczególnych grup dialektów. Ważnym krokiem na tej drodze było połączenie księstwa nitrzańskiego z morawskim i powstanie Państwa Wielkomorawskiego (*Veľkomoravská ríša*) w roku 833. Szczególnie ważny etap rozwoju ówczesnego języka wiąże się z misją apostołów Cyryla (Konstantyna) i Metodego z Sołunia, których cesarz Michał III wysłał na prośbę księcia Rościława na Morawy w 863 roku. Mieli tam szerzyć chrześcijaństwo i położyć podwaliny porządku prawnego w języku słowiańskim. Konstantyn stworzył w tym celu odrębny alfabet zwany głągolicą i przy jej użyciu przetłumaczył *Ewangeliarz* i księgi liturgiczne na język staro-cerkiewno-słowiański. Piśmiennictwo słowiańskie nie utrzymało się na

Wielkich Morawach zbyt długo, przez pewien czas kontynuowane było jeszcze w Czechach, ale w końcu i tam zostało zarzucone.

Źródłem wiedzy o języku z terenów wielkomorawskich jest tzw. *Ewangeliarz z Cividale* – pochodzi z VI wieku, a na jego marginesach zapisywano imiona panujących i możnowładców z Wielkich Moraw, którzy odwiedzali klasztor w Cividale w północnych Włoszech.

Okres od XI do XV wieku

Upadek Państwa Wielkomorawskiego (początek X wieku) przyjmuje się za początek kształtowania się późniejszych narodów czeskiego i słowackiego, które uważają się za spadkobierców tradycji Wielkich Moraw. Powstałe na terenach wielkomorawskich państwo węgierskie nie mogło się zdecydowanie odciąć od tradycji wielkomorawskich, przejęło jego ustrój państwa feudalnego, utworzonego na wzór frankoński. W kilku dziedzinach życia Madziarzy jako naród koczowniczy uczyli się więc od Słowian, co dobrze ilustruje słownictwo węgierskie w zakresie terminologii prawno-administracyjnej, w dziedzinie religii i liturgii, w zakresie terminologii rolniczej i pasterskiej. W słowackiej literaturze przedmiotu (por. Pauliny 1983) wspomina się też o czwartej dziedzinie życia społecznego, gdzie można zauważyć wpływy wielkomorawskie. Mowa o instytucji tzw. *igreców/igriców*, artystów na księżących i szlacheckich dworach, którzy początkowo mieli w swoim repertuarze pieśni słowiańskie.

Językiem urzędowym była krótko greka, później łacina. Reprezentowała ona warstwy rządzące – szlachtę, hierarchię kościelną, króla. Była istotnym czynnikiem łączącym państwo węgierskie ze światem zachodnim. Teksty łacińskie tego okresu stanowią również źródło wiedzy o języku starosłowackim, bowiem teksty administracyjno-prawne zawierają nazwy osobowe i miejscowe, a teksty liturgiczne, zwłaszcza *Ewangelia* – tzw. glosy, czyli tłumaczenia pojedynczych wyrazów potrzebnych duszpasterzowi do objaśniania *Ewangelii* wiernym.

Żywy język rozwija się w przekazach ustnych i stopniowo dzieli na dialekty według feudalnych dzielnic – komitatów (słc. *stolica*, *župa*). Każda z nich była odrębną, zamkniętą jednostką, poddani nie mogli się przenosić z jednej żupy do drugiej i zapewne dzięki temu dawny podział administracyjny do dziś odbija się na zróżnicowaniu dialektów na terenie Słowacji. Dlatego zmiany językowe, które zaszły po X wieku, ze względu na kolejność, w jakiej następowały, miały wpływ na zróżnicowanie dialektalne: w gwarach środkowosłowackich najpierw nastąpiły zanik i wokalizacja jerów, później denazalizacja i kontrakcja, natomiast w gwarach zachodnio- i wschodniosłowackich kolejność zmian była inna – najpierw kontrakcja, później zanik i wokalizacja jerów i wreszcie denazalizacja (np. śr.-słc.: *s tou dobrou ženou*, zach.-słc.: *s tú dobrú ženu* i wsch.-słc.: *s tu dobru ženu*). Język ludowy pełnił w tym okresie istotną funkcję w Kościele, jako język podstawowych tekstów liturgicznych (np. niektórych modlitw, formuł spowiedzi,

formuła ślubna), ale niestety żadne z tych tekstów się nie zachowały, choć najprawdopodobniej były zapisywane.

Od XIII wieku rośnie znaczenie miast i mieszczaństwa. Z przywilejów dla miast korzystali głównie Niemcy (osadnicy), co prowadziło do niezadowolenia wśród mieszczan-Słowian. W Żylinie uzyskali oni w 1381 roku od króla Ludwika tzw. *Privilegium pro Slavis*, gwarantujące równy udział Słowian w radzie miejskiej.

Od tego też czasu można zauważyć coraz silniejsze przenikanie języka czeskiego na teren Słowacji. Warunkowały to liczne i bogate kontakty między Węgrami i Czechami, kontakty natury wojskowej i politycznej, dyplomatycznej i dynastycznej, a przede wszystkim gospodarczej i kulturalnej. Początkowo język czeski używany był tylko w tekstach literackich (religijnych), od XV wieku staje się językiem urzędowym warstw uprzywilejowanych: szlachty i mieszczaństwa. Język słowacki istniał jedynie w odmianach gwarowych, brakowało silnego centrum, w którym mógłby się ukształtować język literacki. Język czeski był zdolny do pełnienia takiej funkcji, a jego bliskie pokrewieństwo z dialektami słowackimi ułatwiało mu przenikanie na Słowację bądź za pośrednictwem tekstów, bądź samych nosicieli języka: księży, kupców, żołnierzy (w okresie wojen husyckich).

W języku czeskim zapisano na Słowacji wiele oficjalnych listów i dokumentów administracyjno-prawnych. Z XV wieku zachowało się ich około 200, a do najważniejszych należy tzw. *Žilinská kniha* – księga miejska Żyliny. Jej podstawę stanowi niemiecki tekst prawa magdeburskiego z 1378 i jego przekład z 1473 roku. Liczba słowacyzmów (leksykalnych i fonetycznych), jakie pojawiają się w tekście, skłania do stwierdzenia, że autor przekładu respektuje miejscowe zwyczaje językowe (np. w terminologii prawno-administracyjnej). Druga część księgi miejskiej Żyliny to zapisy z lat 1380–1524, częściowo niemieckie i łacińskie, a od 1451 roku czeskie. Są to zapisy dotyczące spraw majątkowych, oświadczenia o długach, spadkach, posagach, testamentach itp., pisane przez różne osoby.

Z zabytków literackich tego okresu ważna jest tzw. *Spišská kázňová modlitba* (1480) – tekst modlitwy, do której dołączone są podstawowe modlitwy chrześcijańskie: *Ojciec nasz*, *Zdrowaś Mario*, *Wierzę w Boga*. Modlitwy zapisane są przez księdza pochodzącego ze Spisza, na użytek wiernych ze Spiskiej Kapituły. Tekst zawiera wiele gwarowych elementów wschodniosłowackich i niektóre środkowosłowackie.

Okres od XVI do XVIII wieku

W okresie tym w kilku ośrodkach daje się zauważyć odrębne próby kształtowania się języka literackiego, można więc mówić o kilku odmianach języka literackiego. Zjawisko to, jak i inne elementy życia społecznego i kulturalnego, warunkowało kilka czynników:

- najazdy tureckie; po bitwie pod Mohaczem (1526), gdy Turcy zajęli prawie całą węgierską część Królestwa Węgier, na teren Słowacji i Chorwacji przeniosło się centrum życia społecznego i kulturalnego, a Bratysława stała się miastem koronacyjnym;
- powstania stanowe (zwłaszcza w XVI wieku), zarówno szlacheckie, jak i chłopskie;
- upadek miast; obecność Turków w kotlinie dunajskiej spowodowała upadek handlu;
- w okresie reformacji i kontrreformacji długotrwałe walki religijne.

Wszystko to nie sprzyjało wytworzeniu się silnego centrum życia umysłowego i gospodarczego, a tym samym ukształtowaniu się jednolitego języka literackiego. W tym okresie funkcję języka literackiego pełnił język czeski oraz zachodniosłowacka odmiana języka literackiego, a później także środkowosłowacka odmiana języka literackiego.

Język czeski w okresie od XVI do XVIII wieku

Od XVI wieku język czeski jest w coraz szerszym użyciu, przede wszystkim na fali reformacji, która wprowadziła zasadę używania języka rodzimego w opozycji do łaciny używanej w Kościele katolickim. Słowaccy protestanci, nie mając własnego – zaczęli posługiwać się językiem czeskim, w czym dużą zasługę mieli protestanci czescy, którzy zaczęli osiedlać się na Słowacji, zwłaszcza w okolicach Trenčína oraz środkowo- i wschodniosłowackich miast górniczych. Stąd pochodzą pierwsze wydawnictwa religijne protestantów. Czeszczyzna tych druków jest na dobrym poziomie, zdarzają się jedynie niekonsekwencje w ortografii i oznaczaniu iloczasu. Stopniowo język czeski słowacyzuje się w znacznym stopniu, szczególnie w zakresie fonetyki, fleksji i słownictwa.

W drugiej połowie XVI wieku ukazała się w Czechach *Biblia kralicka* (1579–1593), której język (tzw. *bibličtina*) został uznany za wzór literackiej czeszczyzny. Dają się wówczas zauważyć dwie przeciwstawne tendencje: z jednej strony dążenie do wprowadzenia elementów słowackich do języka słowackich protestantów, z drugiej strony – do zachowania czeskiego w „nieskażonej” słowaczmi postaci.

Elementów słowackich pojawiających się w tekstach czeskich nie można analizować bez wyraźnego określenia ich właściwości dialektalnych, są to bowiem słowaczmy o wyraźnych cechach gwarowych. Nagromadzenie takich słowaczmy prowadzi do różnicowania tekstów w zależności od miejsca ich powstania. Terytorialne odmiany języka czeskiego z elementami słowackimi pełniły na danym obszarze, również wśród warstw wykształconych, funkcję języka literackiego o ograniczonym zasięgu terytorialnym. W słowackiej literaturze przedmiotu odmiany te nazywają się odpowiednio: *kultúrna západoslovenčina* i *kultúrna*

stredoslovenčina i przypisuje się im dużą rolę w stopniowym kształtowaniu się słowackiego języka literackiego o zasięgu ogólnonarodowym.

Kodyfikacja i standaryzacja języka literackiego

Właściwa historia słowackiego języka literackiego, tj. języka ogólnonarodowego we wszystkich jego funkcjach, rozpoczyna się od kodyfikacji Antona Bernoláka. Okresy poprzednie to próby jego kształtowania przy równoczesnym kształtowaniu się narodowości – a później narodu – słowackiego.

Pierwszą świadomą próbą kodyfikacji słowackiego języka literackiego jeszcze przed wystąpieniem Bernoláka była działalność mnicha kamedulskiego z Czerwonego Klasztoru w Pieninach, Romualda Hadbavnego (1714–1780). Jest on autorem pierwszego przekładu *Pisma Świętego* (1756–1759) na język słowacki oraz autorem słownika łacińsko-słowackiego *Syllabus Dictionarii Latino-Slavonicus* (1763). Wstęp do tego słownika zawiera zasady normalizacji języka słowackiego (tzw. *kamaldulská slovenčina*). Działalność kamedułów miała jednak zbyt mały zasięg. Na gruncie literackim bezpośrednim poprzednikiem Bernoláka był Józef Ignác Bajza (1755–1836), który pisał w dialekcie zachodniosłowackim, ale jego gramatyka i ortografia nie miały ustalonej normy. Mimo to w jego języku pisało najprawdopodobniej w okolicy Dolnego Dubovego, gdzie działał i stworzył pierwszą słowacką powieść *René Mládenca Prihodi a Skúsenosti* (1783).

Okres bernolakowski (od 1787 do 1846 roku)

Na fali reform oświeceniowych za panowania Marii Teresy, a zwłaszcza Józefa II (zniesienie poddaństwa w 1781 i patent tolerancyjny z 1781 roku), wzrasta świadomość narodowa Słowaków, istnienie narodowości słowackiej dokumentuje się naukowo w pracach historycznych, ekonomicznych i publicystycznych. W tym okresie kończy się kształtowanie narodowości słowackiej, a zaczyna kształtowanie się narodu słowackiego. Idee oświeceniowe na terenie Słowacji znalazły swoich zwolenników wśród postępowej inteligencji, głównie wśród księży katolickich i ewangelickich.

Tendencje do wprowadzenia słowacczyny jako języka literackiego nie były w końcu XVIII wieku sprawą li tylko kilku zapaleńców. Świadczy o tym dyskusja na łamach czasopisma „Prešburské noviny” z 1786 roku, gdzie czytelnicy domagali się wydawania go po słowacku, a w obronie języka czeskiego padł tylko jeden głos.

Wystąpienie Antona Bernoláka (1762–1813) i jego zwolenników wiąże się bezpośrednio z działalnością grupy młodych teologów katolickich w bratysławskim seminarium duchownym. Sformułowali oni wyraźnie potrzebę skodyfikowania ogólnosłowackiego języka literackiego, koniecznego zwłaszcza w pracy

duszpasterskiej. Ramy organizacyjne ich działalności to *Slovenské učené tovarišstvo*, założone w 1773 roku.

Bernolakowcy jasno i jednoznacznie argumentowali swoją działalność kodyfikatorską. Głosili mianowicie, że wszystkie narody mają swój język i literaturę, Słowacy również powinni to mieć. Twierdzili oni, że kiedyś język słowacki rozwijał się wspaniale, ale z powodu niesprzyjających warunków historycznych i lenistwa przodków upadł.

Za podstawę dla swego kodyfikowanego języka, tzw. *bernolákovčiny*, przyjął Bernolák dialekt zachodniosłowacki w wersji, jakiej używały warstwy wykształcone w Trnawie i okolicy, dbając równocześnie, by wprowadzać do niego jak najmniej cech zbieżnych z językiem czeskim (stąd wiele cech środkowosłowackich). Teoretycznie opracował zasady gramatyki i ortografii w pracach: *Disertatio philologico-critica de literis Slavorum* (1787), *Lingvae Slavonicae* [...] *Orthographia* (1787), *Grammatica slavica* (1790) i in. Podstawowe założenie tej kodyfikacji to ukazanie różnic między językiem czeskim a słowackim. Oto najważniejsze jej zasady ortograficzne i fonetyczne:

- usunięcie liter *y, ý*, pozostawienie (zgodnie z wymową) tylko *i, í*, na przykład *Sin, wi, wisoko*;
- oznaczanie miękkich spółgłosek *t', d', ň, l'* w każdej pozycji, na przykład *slad'it', Zre'el, Kñiha*;
- pisanie rzeczowników dużą literą;
- pisanie przyimków *s, z* zgodnie z wymową, na przykład. z *Octom, s toho*;
- oznaczanie [j] literą *g*, na przykład *gako, miluge, Gačmeň*;
- występowanie grupy *šč*, na przykład. *ešče, Bogišče*;
- brak dyftongów *ia, ie, iu, uo*, którym odpowiadają długie monoftongi *á, é, ú, ó*, na przykład *žáden, oblékat', Nóż*.

Ortografia Bernoláka oparta była na zasadzie fonetycznej (zgodność pisowni z wymową), co stanowiło istotne novum.

Najważniejsze cechy morfologiczne:

- N. l. pojedynczej rzeczowników r. męskiego i nijakiego ma końcówkę *-om*, na przykład *Chlapom, Zubom*;
- Msc. l. mnogiej rzeczowników r. męskiego ma końcówkę *-och*, na przykład *o Chlapoch, o Zuboch*;
- Msc. l. pojedynczej przymiotników w r. męskim i nijakim ma końcówkę *-om*, na przykład *o dobrom, o peknom*;
- formy czasu przeszłego ze wstawnym *-o-*, na przykład *pékol, trásol*.

Anton Bernolák jest również autorem wydanego pośmiertnie pięcioletniego słownika *Slovár Slowenski-Česko-Latínsko-Německo-Uherski* (1825–1826). Źródłem ujętej tam leksyki słowackiej był, oprócz żywej mowy osób wykształconych, także język ludu, prace drukowane, ówczesna terminologia botaniczna, rolnicza, prawna.

Skodyfikowana przez Bernoláka i jego współpracowników wersja języka słowackiego była w użyciu przez około 50 lat, używała jej głównie inteligencja ka-

tolicka (równolegle z łaciną). Tworzono w tym języku zwłaszcza utwory religijne, do literatury świeckiej wprowadzili go Juraj Fándly (1754–1811) i Ján Hollý (1785–1849). Wraz z upadkiem znaczenia centrum kulturalnego w zachodniej Słowacji (przeniesienie uniwersytetu z Trnavy do Pesztu w 1777 roku) osłabła wyraźnie rola dialektu zachodniosłowackiego w procesie kształtowania się ogólnosłowackiego języka literackiego.

Okres szturowski (od 1846 do 1863 roku)²

Walka o ogólnonarodowy język słowacki osiąga swoje apogeum w okresie działalności generacji szturowskiej – Ľudovíta Štúra (1815–1856) i jego przyjaciół w latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku.

Štúr dość szybko zrezygnował z języka czeskiego jako języka literackiego i uznał, że wprowadzenie języka słowackiego (w jednej ze swoich odmian terytorialnych) w funkcji języka Słowaków jest niezbędne. Zdecydowano o tym najprawdopodobniej 14 lutego 1843 roku, a potwierdzono w czerwcu tego samego roku na naradzie w Dobrej Vodzie u Jána Hollego. Publicznie poinformowano o tym, wydając w nowo skodyfikowanym języku drugi tom almanachu „Nitra” (czerwiec 1844).

Środkowosłowacka odmiana języka rozwijająca się w XVIII wieku była – ze względu na warunki gospodarcze i polityczne oraz geograficzne regionu – najlepiej predestynowana do przejęcia funkcji języka ogólnonarodowego. Ona też stała się dla Štúra podstawą kodyfikacji, bowiem jej elementy przekraczały granice regionu i przenikały na inne obszary dialektalne. Oto najważniejsze cechy ortograficzne jego języka:

- brak liter *y, ý*, na przykład *hláski, vždi*;
- miękkie spółgłoski *d', t', ň* zawsze graficznie oznaczane, na przykład *prav-d'iví, t'jež, ňje*;
- dyftong *ô* zapisywany jako *uo*, na przykład *kuoň, muožeme*;
- dyftongi *ia, ie* zapisywane jako *ja, je*, na przykład *vjacej, rozďjel*;
- *v* na końcu wyrazu (w początkach kodyfikacji także na końcu sylaby) zapisywane jako *u*, na przykład *Slovákou, sluhou*.

Ortografia Štúra nawiązywała do propozycji Bernoláka w tej dziedzinie i była oparta na zasadzie fonetycznej.

Najważniejsze cechy fonetyczne:

- brak spółgłoski *l'*, na przykład *velmi, tolko*;
- brak samogłoski *ä* (obie uważał Štúr za „nieestetyczne”), na przykład *mek-kí, peť*;

² Niektórzy badacze słowaccy wyodrębniają tu okres reformatorski (1852–1863), tj. okres reakcji na kodyfikację Štúra.

- brak dyftongu *iu*, zastąpiła go długa samogłoska *ú*, na przykład *znameňú*, *paňú*;
- brak samogłoski *é*, zastąpił ją dyftong *je* (wyjątkiem był wyraz *céra*);
- konsekwentne stosowanie prawa rytmicznego, tj. unikanie występowania obok siebie dwóch długich sylab;
- formy czasu przeszłego w postaci *mau*, *povedau*.

Najważniejsze cechy morfologiczne:

- M. i B. l. poj. rzeczowników r. nijakiego w postaci *znameňja*;
- w N. l. mn. rzeczowników r. męskiego końcówka *-mí*, na przykład *chlap-mí*;
- w końcówkach przymiotników dyftong *je*, na przykład *dobrjeho*, *dobrjemu*.

Swoje poglądy na pochodzenie i miejsce języka słowackiego wśród języków słowiańskich oraz systematyczną gramatykę tego języka wyłożył Štúr w pracach *Narečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* (1846) oraz *Nauka reči slovenskej* (1846).

Poprawki, jakie później wprowadziło kilku językoznawców, nie zawsze stanowiły rzeczywiste udoskonalenie tego języka. Wiele zastrzeżeń miał zwłaszcza Michal Miloslav Hodža (1811–1878), który w swoich pracach *Epigenes slovenicus* (1847) i *Větin o slovenčine* (1848) zaproponował zmiany w stosunku do zasad Štúra. Jego poglądy na przykład na system fonetyczny języka słowackiego były zupełnie fantastyczne – rozróżniał wiele dyftongów (*iě, iä, iö, ěi, öi, äi, iü*), a obok nich tryftongi (*iěü, ioü*), a nawet tetraftongi (*iěöü*). W związku z powyższym w swojej ortografii przewidywał dla samogłosek około 50 znaków.

W postaci dopracowanej filologicznie poglądy Hodży przejął Martin Hattala (1821–1903). W pracy *Krátká mluvnica slovenská* (1852) opowiedział się za ortografią typu etymologicznego (rozdzielanie *i, í* od *y, ý*; nieoznaczanie *d', t', ň, l'* przed *i* oraz *e*; dyftongi *ja, je* pisane jako *ia, ie*; wprowadzenie do systemu *l'* i *ä* oraz *é*; dyftong *uo* pisany początkowo jako *ó*, później jako *ô*). W morfologii forma mianownika l. poj. rzeczowników r. nijakiego ma postać *znamenie*, a przymiotniki odmieniają się według wzoru *dobrého, dobrému*.

W ten sposób ustalono zasady ortografii obowiązujące (z małymi zmianami) do dzisiaj.

Działalność Ľudovíta Štúra i jego współpracowników spotkała się z ostrym sprzeciwem zwolenników teorii, że Słowacy są zbyt słabi, by wprowadzić do użytku i utrzymać własny język. Według nich mogło to wówczas doprowadzić do klęski narodowej, bo tylko jedność z Czechami stanowiła dla Słowaków szansę przetrwania. W dziedzinie języka jedność ta miałyby się przejawiać w używaniu przez Słowaków języka czeskiego. Zwolennikami tej teorii byli między innymi Josef Jungmann (1773–1847), František Palacký (1798–1876), Ján Kollár (1793–1852) i Pavol Šafárik (1795–1861), którzy swoje poglądy wyrazili w pracy zbiorowej *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slováky* (1846). Andrej Radlinský (1817–1879) przygotował podręcznik *Prawopis*

slowenský s krátkou mluvnici (1850) do nauki języka czeskiego na Słowacji. Miał to być język czeski z kilkoma elementami słowackimi (tzw. *staroslovenčina*), dzięki którym – zdaniem Kollára – czeski stawał się *libozvučný* (miły dla ucha). Jego cechy to:

- przedrostek *naj-* zamiast *nej-*, na przykład *najlepší*;
- przyrostek *-stvo, -ctvo* zamiast *-ství, -ctví*, na przykład *písomníctvo*;
- zaimiek *čo* zamiast *co*;
- bezokolicznik zakończony na *-ti* przed wyrazami rozpoczynającymi się od spółgłoski, na *-t* zaś przed wyrazami rozpoczynającymi się od samogłoski, na przykład *konati prácu* ale *konat úlohu*;
- zakończenie na *-d', -t', -ň* niektórych typów fleksyjnych rzeczowników, na przykład *odpoveď, kosť, oheň*;
- formy czasu przeszłego ze wstawnym *-e-*, na przykład *néssel, pádel*;
- końcówka *-iiv* w dopełniaczu l. mn. rzeczowników r. męskiego, na przykład *chlapiv*;
- *ú* zamiast *ou*, na przykład *úrad, súdce, hynú*;
- w formach 1. osoby l. poj. i 3. osoby l. mn. końcówka *-u, -ú*, na przykład *miluju, milujú*.

Niektórzy autorzy wprowadzali także kolejne słowacyzmy, na przykład bezokolicznik zakończony na *-t'*, formę 1. osoby l. poj. zakończoną na *-m, r* zamiast *ř* i in.

Staroslovenčina nie utrzymała się jako język literacki długo (w szkołach – do upadku absolutyzmu Bacha w 1859 roku). Zarzucano jej, że była niezrozumiała i niedostatecznie uwzględniała stan językowy na terenie Słowacji. Na tym etapie rozwoju społeczeństwa słowackiego i jego tożsamości narodowej język czeski już nie wystarczał jako język narodowy Słowaków. W wersji z *Biblii kralickiej* był jedynie językiem liturgicznym ewangelików słowackich. Jako ogólnonarodowy język literacki zaczęła z powodzeniem funkcjonować wersja skodyfikowana przez Štúra z poprawkami wprowadzonymi przez Hattalę. Powstawały w niej wybitne dzieła literatury słowackiej, twórców takich jak Andrej Sládkovič (1820–1872), Ján Botto (1829–1881), Samo Chalupka (1812–1883), Ján Kalinčiak (1822–1871), a także publicystyka i prace naukowe.

Okres martinski (od 1863 do 1918 roku)³

Po okresie absolutyzmu w 1860 roku władze w Wiedniu wydały Dyplom państwowy, który przywracał wiele swobód obywatelskich i działalność sejmów krajowych. Z liberalizacji życia politycznego i społecznego korzystają również Słowacy: w Martinie zostaje w 1861 roku ogłoszone *Memorandum národa slo-*

³ Badacze słowaccy wydzielają w ramach okresu martinskiego okres Macierzy Słowackiej (*matičné obdobie*, tj. okres działania Macierzy w latach 1863–1875).

venského, a w 1863 założona – również w Martinie – Macierz Słowacka (*Matica slovenská*). Turčiansky Svätý Martin staje się na dłuższy czas centrum życia społecznego i kulturalnego Słowaków. Rozwijający się i utrwalający swoje normy język słowacki miał teraz sprzyjające ku temu warunki. Próba wprowadzenia reform Martina Hattali nie udawała się od razu, bowiem używano jeszcze języka Bernoláka i *staroslovenčiny*. Poza tym propozycje Hattali usiłujące nie odrywać całkowicie języka słowackiego od czeskiego nie były do końca konsekwentne – nie określono dokładnie pisania grafem *y, ý, l* oraz *ä*. Indywidualne próby wzbogacania słownictwa również prowadziły do rozchwiania normy językowej. Źródłem nowych wyrazów był z jednej strony język ludowy, z drugiej słownictwo obce – słowiańskie i niesłowiańskie. Ważny w tym okresie był trend russyfikujący słownictwo słowackie, zwłaszcza za sprawą pisarza i publicysty Viliama Pauliniego-Tótha (1826–1877).

Rozchwianie normy językowej w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych spowodowane było gwałtownym rozwojem języka i kultury słowackiej. Liczba użytkowników języka rosła szybciej niż znajomość normy. Nastąpiło wyraźne zróżnicowanie stylów funkcjonalnych, obok artystycznego i naukowego formował się styl publicystyczny i urzędowy, tu zaś najpilniejsze było wypracowanie terminologii. Duży wpływ miał też język czeski, już pod tym względem ukształtowany. Broniono się natomiast przed wpływami węgierskimi i niemieckimi.

Działalność Macierzy Słowackiej w zakresie kultury języka polegała przede wszystkim na dbałości o poprawność językową. W ówczesnych czasopismach i almanachach pojawiały się artykuły i felietony o tematyce językoznawczej. Komisja leksykologiczna Macierzy wystąpiła z propozycją opracowania słownika języka słowackiego, który utrwaliłby całe bogactwo leksyki słowackiej. Ambitne plany skończyły się wydaniem praktycznego trójjęzycznego słownika *Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči* (1869–1871) autorstwa Jozefa Loosa (1839–1878).

Postępująca madziaryzacja regionów słowackich wstrzymywała żywy rozwój słowackiego języka literackiego. W 1874 roku zamknięto prywatne gimnazja słowackie (Kláštor pod Znievom, Revúca, Martin), w 1875 – Macierz Słowacką, a w roku 1879 wprowadzono język węgierski jako obowiązkowy w szkołach podstawowych. Powstające węgierskie organizacje kulturalno-oświatowe również były narzędziem madziaryzacji Słowaków. Najdotkliwszym ciosem było zamknięcie Macierzy (za rzekome nieprzestrzeganie statutu, wywrotową działalność polityczną i nadużycia finansowe). Przestały wychodzić niektóre czasopisma.

Wszystkie te restrykcje odbiły się również na stanie języka literackiego. Rozchwianie normy językowej wynikało też z żywych kontaktów z narodami słowiańskimi, bo mechanicznie przejmowano wiele wyrazów. Dwu- i trójjęzyczność (obok słowackiego węgierski i niemiecki) wykształconych osób była jeszcze jednym niekorzystnym czynnikiem.

Wspaniały rozkwit literatury słowackiej, na którą złożyła się twórczość Sve-tozára Hurbana Vajanskiego (1847–1916), Pavla Országha Hviezdoslava (1849–1921), Martina Kukučina (1860–1928), Boženy Slančíkovej-Timravy (1867–1951), Jozefa Gregora Tajovskiego (1874–1940) i działalność skupiona wokół czasopisma „Slovenské pohľady” (od 1881 roku), tylko w pewnym stopniu sprzy-jał tworzeniu się dobrych wzorców językowych. Potrzebna była naukowo opraco-wana reforma systemu językowego. Przeprowadził ją Samo Czambel (1856–1909) w kilku pracach, z których najważniejsze to *Slovenský pravopis* (1890) i *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902). Ważne i słuszne propozycje Czambela zawie-rały zbyt wiele elementów języka ludowego, który Czambel uważał za jedyne źródło „czystości” języka literackiego. Działalność Czambela i pisarzy-realistów, tematycznie i językowo związanych ze środowiskiem wiejskim, prowadziła do folkloryzacji języka, który nabierał cech języka mówionego. Spowodowało to, że język w swoich funkcjach, innych niż artystyczne, nie był zróżnicowany. Do cza-su I wojny światowej słowacki język literacki miał więc dobrze ustaloną normę, ale jego funkcje były dość ograniczone, a liczba użytkowników mała.

Okres międzywojenny (od 1918 do 1940 roku)

Powstanie państwa czechosłowackiego w 1918 roku to kolejny ważny etap w hi-storii słowackiego języka literackiego. Na mocy konstytucji język słowacki został obok czeskiego językiem urzędowym, zwłaszcza na ziemiach słowackich. Ozna-czało to wejście języka słowackiego do szkół wszystkich stopni, do urzędów, czasopism. Z drugiej strony, rósł wpływ języka czeskiego, posługiwali się nim bowiem czescy urzędnicy i nauczyciele oraz wykładowcy na nowo założonym Uniwersytecie Komenskiego w Bratysławie. Stan taki był korzystny, jak i niebez-pieczny dla języka słowackiego. Niebezpieczne było mechaniczne przejmowanie czeskich wyrazów i zwrotów, często bez słowackiej adaptacji, na przykład *pro-voz*, *nabídka*, *poptávka*. W niedbałej pisowni brakuje *ľ*, częste były błędy w ilo-czasie, pojawiały się też formy wołacza nietypowe dla języka słowackiego. Ta żywiołowa tendencja znalazła wkrótce „naukowe” uzasadnienie w postaci dok-tryny o jedności czechosłowackiej – jest jeden naród czechosłowacki mówiący jednym językiem czechosłowackim w dwu odmianach regionalnych: czeskiej i słowackiej. Wyrazem tych tendencji stały się wydane w 1931 roku *Pravidlá slovenského pravopisu*, gdzie wprowadzono i zalecano jako poprawne wiele wy-razów czeskich. Podobne tendencje znalazły odbicie w pracy Jána Damborskiego *Slovenská mluvnica so zvláštným zreteľom na pravopis* (kilka wydań w latach dwudziestych).

Teoria tzw. czechosłowakizmu wywołała ostre protesty na Słowacji, a prob-lem językowy (wraz z problemami gospodarczymi) stał się palącym problemem politycznym. Zwolennicy odrębności językowej Słowaków dali temu wyraz, za-kładając czasopismo „Slovenská reč” – pierwszy rocznik wyszedł w 1932 roku,

redaktorami byli Henrich Bartek i Anton Prídavok. „Slovenská reč” stała się organem Macierzy Słowackiej i miała duże zasługi dla rozwoju języka słowackiego. Autorzy i redaktorzy uznali, że słownictwo słowackie powinno się opierać na rodzimych źródłach, a unikać należy bohemizmów i germanizmów, a także że w pisowni, fonetyce i morfologii należy zachowywać wypracowane dotąd normy (tzw. *matičný úzus*), a w składni i frazeologii opierać się na stanie w dialektach i tekstach dobrych pisarzy.

Działalność purystów skupionych wokół czasopisma „Slovenská reč”, choć dla małego narodu, jakim są Słowacy, miała duże znaczenie, z naukowego punktu widzenia nie była najślusniejsza. Tak właśnie ocenił ją Eugen Pauliny (1912–1983), stwierdzając, że zasada rodzimości lub historycznej czystości nie jest w języku najważniejsza. Istotniejsza jest funkcjonalność – wyraz lub inny element języka jest uzasadniony wtedy, gdy pełni jakąś funkcję. Po drugie, w konkretnych warunkach język słowacki nie mógł się ustrzec całkowicie wpływów czeskich, nie należało więc przypuszczać ataku przeciw wszystkim bohemizmom, jakie pojawiły się w języku słowackim (Pauliny 1983: 238). W dziedzinie teorii języka poważnych argumentów przeciw „czeskosłowakizmowi” dostarczył Ľudovít Novák (1908–1992) w pracy *Jazykovedné glosy k československej otázke* (1935).

Twórczość literacka w okresie międzywojennym rozwijała się pomyślnie, zwłaszcza nurt tzw. liryzowanej prozy – Dobroslav Chrobák (1907–1951), František Švantner (1912–1950), Margita Figuli (1909–1995), Ľudo Ondrejov (1901–1962) – przyczynił się do wzbogacenia słowackiego języka literackiego, choć miał on również wpływ na folkloryzację języka, która polegała na przenoszeniu elementów języka ludowego do literatury naukowej, tekstów urzędowych i publicystycznych. Dość szybko jednak tendencje te zostały zarzucone, zwłaszcza w stylach innych niż artystyczny. Funkcjonalne podejście do języka było możliwe dzięki nowoczesnej lingwistyce i nauce o literaturze opartej na zasadach strukturalizmu (Praskie Koło Lingwistyczne oraz wykłady Mirosłava Kořínka i Jana Mukařovskiego na uniwersytecie w Bratysławie).

Okres współczesny (od 1940 roku)

Analogicznie jak w okresie międzywojennym stosunki polityczno-społeczne stwarzały podobne warunki funkcjonowania i rozwoju słowackiego języka literackiego. Zwiększyła się tylko liczba jego użytkowników wraz z rozwojem szkolnictwa, czasopiśmiennictwa, ekspansją radia, telewizji, filmu, później Internetu.

W latach pięćdziesiątych silne były tendencje unifikujące – sztuczne zbliżanie języka czeskiego i słowackiego. Na fali tych tendencji powstał *Slovník slovenského jazyka* (1959–1968) pod redakcją Štefana Peciara, który był ostro krytykowany za tendencyjne usuwanie z języka niektórych wyrazów literackich, a z drugiej strony za wprowadzanie wyrazów nieliterackich, zwłaszcza niepotrzebnych zapożyczeń z języka czeskiego. W 1953 roku opracowano nowy słow-

nik ortograficzny, w którym zreformowano pisownię przedrostków *s-*, *z-*, *so-*, *zo-* zgodnie z wymową, ujednolicono końcówkę *-li* w formach czasu przeszłego. Z kolei reforma z 1968 roku skorygowała jedynie pisownię niektórych wyrazów ze wspomnianymi przedrostkami. Największe zmiany zaszły w zakresie słownictwa, zwłaszcza w dziedzinie nauki, kultury, techniki, ekonomii itd. Przybyło i przybywa wiele nowych wyrazów, szczególnie o charakterze terminologicznym.

Style funkcjonalne wypracowały pełny zasób swoich środków wyrazu, nastąpiło ich całkowite zróżnicowanie. Pod koniec lat sześćdziesiątych sformułowano teorię słowackiego języka literackiego nazwaną *Tézy o slovenčine* (*Tezy o języku słowackim*), która była reakcją na poprzednie próby sztucznego zbliżania języka czeskiego i słowackiego. Wszelkie podkreślanie odrębności języka słowackiego traktowano bowiem w latach pięćdziesiątych jako przejaw „nacionalizmu burżuazyjnego” i „antyczeskiego szowinistycznego puryzmu”. *Tezy...* określały język słowacki jako odrębny język słowiański pełniący funkcję języka urzędowego (państwowego), zróżnicowanego pod względem funkcjonalnym. Jego odmiana literacka (*spisovná slovenčina*) jest odmianą podstawową i najważniejszą, rozwijającą się zgodnie z własnymi wewnętrznymi regułami. Stanowisko językoznawców z lat sześćdziesiątych dotyczące stosunków językowych czesko-słowackich znalazło wkrótce odzwierciedlenie w akcie federacyjnym z 1968 roku. Równouprawnienie języka słowackiego i czeskiego w państwie czechosłowackim polegało na jednakowym udziale obu języków we wszystkich dziedzinach życia.

Język słowacki wobec języka czeskiego

Jak już kilkakrotnie wspomniano, historia języka słowackiego, a w mniejszym stopniu także jego teraźniejszość, była zawsze związana z językiem czeskim. W każdym niemal momencie swojego rozwoju język słowacki „musiał” się w jakiś sposób określić w stosunku do języka czeskiego. Stosunek do języka czeskiego stanowił bowiem wypadkową stosunków słowacko-czeskich w sferze politycznej, społecznej i kulturalnej. W okresie kształtowania się języka słowackiego jako literackiego był to szczególnie model owego kształtowania się, polegający na tym, że najpierw został przyjęty jako język literacki Słowaków język genetycznie pokrewny i typologicznie bardzo zbliżony, którym zastępuje się brak języka w takim kształcie, jaki zdolny byłby do pełnienia funkcji języka literackiego. Akceptowany język ma wpływ dwukierunkowy: z jednej strony jest to wpływ o charakterze integracyjnym, przejawiającym się jako tendencja do językowego i narodowego zjednoczenia pokrewnych grup etnicznych; z drugiej strony jest to wpływ różnicujący, który przejawia się jako tendencja do autoidentyfikacji w stosunku do pokrewnej grupy językowej (Dolník 1999). W konkurencji obu tych kierunków zwyciężyła tendencja druga. Zastępowanie języka obcego własnymi formami językowymi cechują dwie przeciwstawne właściwości. Po pierwsze, dążenie do ostrego odróżnienia własnego języka od bliskiego mu języka obcego,

a po drugie, traktowanie tego języka jako naturalnego oparcia w rozwoju własnego języka. Innymi słowy, język czeski z jednej strony zajmował pozycję prestiżową, był „lepszy”, ważniejszy od języka słowackiego i stanowił dla niego wzorzec, z drugiej strony był punktem odniesienia negatywnym, jako struktura, wobec której język słowacki powinien się różnić pod każdym względem.

Historia języka słowackiego (Pauliny 1983) dowodzi, że język czeski pełnił początkowo (od XV do XVIII wieku) funkcję języka literackiego, zaś kolejne próby skodyfikowania języka słowackiego (Bernolák, Štúr, Hodža, Hattala, Czambel) polegały na przeciwstawieniu języka słowackiego językowi czeskiemu, ale z ewentualnym wykorzystaniem elementów czeskich, głównie leksykalnych. Nie bez znaczenia były też silne tendencje madziaryzacyjne (zwłaszcza od połowy lat siedemdziesiątych XIX wieku), przed którymi język słowacki zdołał się obronić. Kształtowanie się słowackiego języka literackiego w drugiej połowie XIX wieku jest więc specyficznym przypadkiem rozwiązania kwestii języka literackiego w sytuacji współwystępowania dwu blisko spokrewnionych języków. Jak stwierdza Juraj Dolník (Dolník 1999), rozwiązanie tej kwestii mogło polegać na przyjęciu modelu „wariantowego” (dwie społeczności językowe traktują swój język literacki jako dwa warianty jednego języka) lub modelu „koegzystencyjnego” (przyjmuje się popartą argumentami ideę o koegzystencji dwóch samodzielnych języków literackich). Choć w historii Czechów i Słowaków możliwe były oba modele, rozwiązanie nastąpiło w duchu modelu „koegzystencyjnego”, o który upominali się zwłaszcza Słowacy, potwierdzając tym samym swoją tożsamość narodową w warunkach skrajnie niesprzyjających.

Te niesprzyjające warunki to pozostawanie pod rządami Węgrow przez prawie 1000 lat, kształtowanie tożsamości narodowej dopiero od XVIII, a od przełomu XVIII i XIX wieku identyfikowanie się jako naród kulturalny, a nie polityczny – przez język, który był przez długi czas jedynym (obok tradycji) ich atrybutem narodowym. W przeciwieństwie do Węgrow, a potem Czechów, którzy określali się przede wszystkim terytorialnie, Słowacy w pierwszym rządzie określali się pod względem językowym.

Wzajemne relacje czesko-słowackie uległy zmianie w powstałej w 1918 roku Republice Czechosłowackiej, gdzie język słowacki uzyskał obok języka czeskiego status języka państwowego, choć sformułowania w konstytucji z 1920 roku tworzyły fikcyjny „język czechosłowacki”, używany w swej odmianie czeskiej przeważnie w Czechach, a w odmianie słowackiej przeważnie na Słowacji, czyli według konstytucji w Czechach urzęduje się *spravidla po česky*, na Słowacji *spravidla po slovensky*. W rzeczywistości konstytucji nie przestrzegano, bo język słowacki dominował wprawdzie na Słowacji „[...] w szkołach, w życiu publicznym, w kulturze, po słowacku nadawało swój program radio. Język czeski dominował także na Słowacji w centralnych organach państwowych: w armii, policji, po czesku odbywała się większość wykładów w szkołach wyższych” (Bosák 1998: 17). Czesi zasilali nieliczną na Słowacji kadrę nauczycieli, urzędników. Centrum praskie propagowało ideę tzw. czechosłowakizmu, czyli wspomniany

wcześniej model „wariantowy” języka literackiego. Ale w innej sytuacji politycznej i społecznej język słowacki potrafił się już obronić, choć za cenę ograniczenia wpływów innych języków i swobodnego rozwoju (puryzm językowy, zwłaszcza po ukazaniu się w 1932 roku pierwszego numeru czasopisma „Slovenská reč”, folkloryzacja języka).

Na kolejnym etapie rozwoju języka słowackiego, tj. w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, mimo oficjalnie potępianej doktryny czechosłowakizmu, częste były odgórne działania władz komunistycznych, przejawiające się w sztucznym zbliżaniu języka słowackiego do czeskiego. Środowisko językoznawców, korzystając z krótkiego okresu odwilży politycznej, próbowało zmienić tę sytuację, czego wyrazem są między innymi *Tézy o slovenčine*, sformułowane przez Jozefa Ružičkę (1916–1989), gdzie mówi się też wprost o stosunku języka słowackiego do czeskiego:

Základnou vývinovou črtou súčasnej spisovnej slovenčiny je rozvoj podľa vlastných zákonitostí. [...] Umelé a násilné zbližovanie slovenčiny s češtinou, ako aj ich umelé a násilné oddľalovanie sú mimojazykové tendencie, ktoré nemajú v socialistickej spoločnosti opodstatnenie (Ružička 1967: 36)⁴.

Abstrahując od niektórych sformułowań – serwitutów na rzecz panującego ustroju – *Tézy o slovenčine* miały znaczenie dla określenia pozycji języka słowackiego w ówczesnej Czechosłowacji.

Istotną, także dla języka, cezurę w rozwoju stosunków słowacko-czeskich stanowiło wprowadzenie w Czechosłowacji ustroju federacyjnego (1968). Miało to swoje konsekwencje w postaci oficjalnego równouprawnienia obu języków w państwie (w praktyce przejawiało się to na przykład wydawaniem ważnych dokumentów państwowych w obu językach czy wprowadzeniem w radiu i telewizji programów nadawanych w języku czeskim i słowackim w ustalonych proporcjach 60:40), ale też powstała w ten sposób sytuacja specyficznej „czesko-słowackiej dwujęzyczności” (termin Jána Horeckiego) ich użytkowników, która tym się różniła od typowej dwujęzyczności, bilingwizmu, że użytkownik jednego języka znał (co najmniej biernie) język drugi i w warunkach komunikacji językowej każdy jej uczestnik posługiwał się swoim językiem, będąc przez partnera tej komunikacji rozumianym (Bosák 1998: 19). Powodowało to jednak mniej lub bardziej uświadomione przez użytkowników wpływanie na siebie obu języków, choć realnie słabsza pozycja języka słowackiego (stosunek obywateli czeskich i słowackich wynosił 2:1) oznaczała w praktyce silniejsze przenikanie elementów czeskich do języka słowackiego niż na odwrót. Próby opisu tej sytuacji językowej i ochrony języka słowackiego przed wpływami czeskimi w warunkach „konsolidacji i normalizacji” były torpedowane przez czynniki oficjalne:

⁴ Podstawową cechą rozwojową współczesnego języka słowackiego jest rozwój słowackiego języka literackiego według własnych reguł [...]. Sztuczne i odgórne zbliżanie języka słowackiego i czeskiego, jak też sztuczne i odgórne ich oddalanie to tendencje pozajęzykowe, które nie mają w społeczeństwie socjalistycznym uzasadnienia [tłum. M.P.].

Anomáliou a pokrytectvom tzv. normalizačného obdobia bolo, že politici nezakazovali slovenským jazykovedcom skúmať vzťah slovenčiny a češtiny, ale výsledky tohto výskumu mohli byť publikované iba v odborných časopisoch, ich popularizácia v širšej verejnosti bola sťažená. V praktickej činnosti zameranej na jazykovú kultúru sa celé roky nesmeli povedať, že istý výraz nie je slovenský ale český (Buzássyová 1995: 88)⁵.

Kwestie stosunków czesko-słowackich, nie tylko w sferze językowej, były do roku 1989 swoistym tabu i dopiero po „aksamitnej rewolucji” zaczęto publikować teksty, także o charakterze publicystycznym, na temat różnych błędów językowych, w tym bohemizmów popełnianych przez użytkowników języka słowackiego.

Podział Czechosłowacji (1993) na dwa suwerenne państwa nie przerwał kontaktów językowych słowacko-czeskich, bowiem Słowacy nadal oglądają czeską telewizję, rzadziej może czytają czeską prasę, ale nadal czeską (czy obcą w czeskich przekładach) beletrystykę i literaturę fachową. W słowackiej telewizji wyświetlane są jeszcze filmy z czeskim dubbingiem (ale zagraniczne programy dla dzieci do lat 12 mają, w myśl ustawy o języku urzędowym, słowacki dubbing), w niektórych czasopismach (np. „Dotyky”) teksty czeskich autorów drukowane są w oryginale, a programowo dwujęzyczne było feministyczne czasopismo „Aspekt” (1993–2004) oraz tygodnik „Mosty” (1992–2007).

W zmienionej sytuacji polityczno-społecznej zaraz też ujawniły się wśród językoznawców słowackich różnice na temat granic, w jakich język słowacki może korzystać z zapożyczeń czeskich i jaka ma być ich funkcja w tekstach słowackich. Wyważone stanowisko zajmuje w tej kwestii Juraj Dolník. Uważa, że traktowanie bohemizmów w języku słowackim jedynie w aspekcie zacierania granic między językiem słowackim i czeskim jest zbyt prostym uproszczeniem. Powołuje się na tradycję traktowania języka czeskiego jako naturalnego oparcia w rozwoju języka słowackiego.

Tento moment bol stálym sprievodným príznakom (v rozličných obdobiach sa prejavoval s odlišnou intenzitou) formovania a kultivovania spisovnej slovenčiny a patrí k osobitostiam kultúrnych dejín Slovákov. [...] Dôležité je prítom zdôrazniť, že tento moment nijako neohrozoval kultiváciu spisovnej slovenčiny, primeranú k okolnostiam jej existencie (Dolník 1999: 43)⁶.

⁵ Anomalią i hipokryzją okresu tzw. normalizacji był fakt, że politycy nie zabraniali słowackim językoznawcom badać relacji języków słowackiego i czeskiego, ale wyniki tych badań mogły być publikowane tylko w czasopismach naukowych, ich popularyzacja była utrudniona. W działalności praktycznej związanej z kulturą języka przez lata nie wolno było wspomnieć, że jakieś wyrażenie jest nie słowackie, ale czeskie [tłum. M.P.].

⁶ Ten aspekt [tj. traktowanie języka czeskiego jako naturalnego oparcia dla języka słowackiego] stale towarzyszył (w różnych okresach z różną intensywnością) tworzeniu i kultywowaniu słowackiego języka literackiego i należy do cech szczególnych w historii i kulturze Słowaków. Należy przy tym podkreślić, że ten aspekt w żaden sposób nie zagrażał pielęgnowaniu słowackiego języka literackiego, stosownie do warunków jego istnienia [tłum. M.P.].

Problem wpływu języka czeskiego na język słowacki był zawsze w myśleniu o języku słowackim kwestią „delikatną”, ze zmienną intensywnością broniono się przed wpływami czeskimi w języku lub wskazywano na pozytywny aspekt tych wpływów. Trudno zatem jednoznacznie opowiedzieć się za lub przeciw nim. Zamiast wniosków zacytuje przytaczane często słowa wybitnego językoznawcy słowackiego Eugena Pauliniego: „Slovenčina ostane slovenčinou, aj keď prijme isté množstvo lexikálnych a frazeologických bohemizmov” (Pauliny 1979: 49)⁷.

Kształtowanie się normy we współczesnym języku słowackim

Pewnik o zmianach w obrębie danego języka, wywołanych zmianami w życiu politycznym, społecznym czy gospodarczym jego użytkowników, także po listopadzie 1989 roku znalazł swoje potwierdzenie w języku słowackim. Po transformacji w 1989 roku, która miała wpływ na zmiany w języku słowackim, jego sytuację jeszcze wyraźniej określiło uzyskanie przez Słowację statusu suwerennego państwa w 1993 roku. W ten sposób język słowacki po raz pierwszy (abstrahując od krótkiego i kontrowersyjnego epizodu w dziejach Słowaków, tj. państwa słowackiego w latach 1939–1945, gdzie jednak język słowacki miał korzystne dla swego funkcjonowania warunki) stał się językiem urzędowym. Był nim także wcześniej, ale razem z językiem czeskim.

Zmiany ustrojowe spowodowały w języku słowackim rozchwianie normy językowej na wszystkich jej płaszczyznach. Powodem tego jest wprowadzanie do uzusu obok wariantów oficjalnych także potocznych jako przejaw, po pierwsze, tendencji do zmniejszania dystansu między oficjalną (publiczną) i nieoficjalną (potoczną) odmianą języka oraz, po drugie, tendencji do indywidualizacji wypowiedzi z silną ekspresją, wartościowaniem oraz eksponowaniem strony pragmatycznej. W dziedzinie normowania języka upowszechnia się też tendencja do utrwalania wariacji normy i kodyfikacji.

Zmiana normy objęła również ortografię – w ostatnim, drugim i trzecim, wydaniu słownika ortograficznego *Pravidlá slovenského pravopisu* (1998, 2000) wprowadzono między innymi liczne uproszczenia w zakresie tzw. prawa rytmicznego i wyjątków od niego. Najnowsza tendencja to skrócenie listy tych wyjątków i ujednolicenie pisowni w obrębie tych samych typów fleksyjnych i słotwórczych.

Inne tendencje w języku słowackim ostatniego okresu to intelektualizacja i internacjonalizacja.

Intelektualizacja w języku jest jednym z najważniejszych przejawów rozwoju każdego języka. Dostrzec ją można zarówno w systemie leksykalnym, jak też w gramatycznym i składniowym. Intelektualizacja jest tendencją charakteryzują-

⁷ Język słowacki pozostanie językiem słowackim, nawet gdy wchłonie pewną ilość bohemizmów leksykalnych i frazeologicznych [tłum. M.P.].

ca język literacki nie tylko w okresie jego konstytuowania się, ale jest właściwa dla języka literackiego przez cały okres jego rozwoju, najwyraźniej przejawia się jednak współcześnie, w okresie rozwoju naukowo-technicznego. Cezura roku 1989 istotna jest tylko dla jednego z komponentów intelektualizacji – dla internacjonalizacji słownictwa, którą przemiany polityczno-społeczno-gospodarcze po aksamitnej rewolucji zintensyfikowały w stopniu niebywałym. Inne jej komponenty – zmiany w systemie gramatycznym czy składniowym – przebiegały (i przebiegają nadal) w sposób bardziej płynny, równomierny.

Domeną tendencji do intelektualizacji języka jest – nie tylko w języku słowackim – styl naukowy, w mniejszym stopniu publicystyczny, ale zważywszy, że oba te style przejęły po języku literatury pięknej rolę normotwórczą, można mówić, że jest to tendencja ogólnojęzykowa. Ján Bosák formułuje to tak:

Dominantné postavenie jazyka krásnej literatúry ako „etalóna” správnosti, bohatstva i úrovne komunikácie nahradil jazyk náučnej (vedeckej) komunikácie, ako aj jazyk hovorenej a písanej publicistiky (Bosák 1998: 10)⁸.

Istotny dla intelektualizacji języka słowackiego jest wzrost kompetencji językowych jego użytkowników. Nie bez znaczenia jest też to, co Juraj Dolník nazwał „metajazyková axiologická kompetencia Slovákov (vo vzťahu k češtine)” (Bosák 1998: 26). Chodzi o zdolność użytkowników języka do oceny swojego (i obcego) języka oraz jego komponentów i przejawiania swojego wartościującego stosunku przez akceptację lub preferowanie środków, którym przypisuje pozytywną lub optymalną wartość. Zdolność ta łączy się różnym stopniem uświadomienia (językowego). Za najwyższy jego stopień uważa autor kompetencję lingwistów i ich rolę w kształtowaniu się normy i kultury języka.

W dziedzinie składni istotna jest tendencja nominalizacyjna, przewaga konstrukcji nominalnych nad werbalnymi (zdaniowymi).

W dziedzinie leksyki tendencję do intelektualizacji wzmacnia przede wszystkim narastanie liczby wyrazów abstrakcyjnych. Tworzą tę warstwę leksyki przede wszystkim terminy z różnych dziedzin nauki, techniki, sztuki, nazwy abstrakcyjnych cech, nazwy gatunkowe (hiponimy). Leksykalnie wspomaga intelektualizację także internacjonalizacja słownictwa, tj. przenikanie do niego wyrazów należących do wspólnego słownictwa różnych języków naszego kręgu kulturowego.

Za jeszcze inny przejaw intelektualizacji języka uznają językoznawcy tendencję do eksplicytności wyrażania treści językowych, tendencję do tworzenia wyrażen wielowyrazowych, tzw. multiwerbizmów, na przykład *podat' vysvetlenie* – *vysvetliť*, *dat' súhlas* – *súhlasiť*, *fakt zvyšovania* – *zvyšovanie*, *vedecké kruhy* – *vedci*, *čitateľská verejnosť* – *čitatelia*.

Dla pełności obrazu zmian językowych, dynamiki w rozwoju języka należy wspomnieć o tendencji przeciwstawnej, tendencji do demokratyzacji języka, któ-

⁸ Dominująca pozycja języka literatury pięknej jako „wzorca” poprawności i poziomu komunikacji zastępuje język komunikacji naukowej, jak również język publicystyki mówionej i pisanej [tłum. M.P.].

rej wyrazem jest rozwój stylu potocznego, uniwerbizacja (proces odwrotny do multiwerbizacji), czyli zastępowanie wyrażen wielowyrazowych jednym wyrazem (za pomocą różnych środków słotwórczych), na przykład *presilová hra* – *presilovka*, *učňovská škola* – *učňovka*, *triedna učiteľka* – *triedna*, *skok o žrdi* – *žrd'*, *hráč prvej ligy* – *prvoligista* itp. (przykłady za: Horecký 1998: 299). Przejawem tendencji demokratyzacyjnych w języku jest też rozprzestrzenianie się slangowych środków wyrazu, w tym skrótowców.

Jako część procesu intelektualizacji języka można traktować wspomnianą już internacjonalizację. Dotyczy zwłaszcza odmiany zawodowej języka i przejawia się w stylu naukowym i publicystycznym, a także w języku mówionym. Uważa się, że proces internacjonalizacji objął języki słowiańskie w latach siedemdziesiątych i łączył się z tzw. rewolucją naukowo-techniczną, jak i z podobnymi warunkami społecznymi, politycznymi i kulturalnymi w ówczesnych krajach socjalistycznych. Proces internacjonalizacji – rozumiany jako poszerzanie rodzimego słownictwa o wyrazy obcego pochodzenia przejmowane z konkretnych języków lub tworzone na podstawie elementów greckich i łacińskich – uważa się za tendencję uniwersalną, charakterystyczną dla wszystkich języków. Dotyczy ona zatem przede wszystkim płaszczyzny leksykalnej języka – najbardziej rzucającą się w oczy kategorią internacjonalizmów, czyli jednostek językowych występujących w podobnej postaci w wielu językach, są internacjonalizmy leksykalne. Jednak międzynarodowy charakter mogą przyjmować elementy różnego typu, od fonetycznych (fonemy) i graficznych (grafemy, litery) po tekstowe (np. wzorce gatunkowe).

Ważny jest tu stosunek językoznawców kodyfikatorów słowackich, czyli jednego z podmiotów kształtujących politykę językową na Słowacji. W większości aprobuja oni otwartość języka słowackiego na przejmowanie internacjonalizmów. Klára Buzássyová upatruje przyczyny tego stanu rzeczy w historii języka słowackiego, po pierwsze w fakcie, że niemal do końca XIX wieku językiem urzędowym na Węgrzech (w skład których wchodziła Słowacja) była łacina. Po drugie, iż w procesie pielęgnowania i kształtowania norm języka słowackiego na pierwszym miejscu był stosunek do bohemizmów.

Oznaczało to, że język słowacki wybierał raczej leksykę międzynarodową niż rodzimą, bo ta mogła być „podejrzana” o czeską proveniencję. Udział internacjonalizmów w funkcjonalnym zróżnicowaniu języka słowackiego, jak i na różnych płaszczyznach komunikacyjnych uważa Klára Buzássyová za jedną z cech typologicznych języka słowackiego (Buzássyová 1998).

Jednak w latach dziewięćdziesiątych – po zasadniczych zmianach społecznych i politycznych – stosunek do zapożyczeń językowych już nie był tak jednoznaczny. Obok internacjonalizmów (najczęściej w wersji angielskiej) pojawiają się w niespotykanej dotąd ilości pożyczki bezpośrednio z języka angielskiego (sytuacja taka ma miejsce także w innych językach słowiańskich i nie tylko). Wtedy też pojawiły się głosy o zagrożeniu suwerenności języka słowackiego, o groźbie jego destabilizacji, ożył purystyczny frazes o „zbędnych pożyczkach z języka obcego”.

Wbrew takiemu stanowisku najnowsza kodyfikacja leksyki słowackiej, jaką stanowi trzecie, poprawione i uzupełnione wydanie publikacji *Krátky slovník slovenského jazyka* (1997), poszerza o jedną trzecią zasób słownictwa, głównie o wyrazy obce, lub dodaje do występujących w poprzednich wydaniach ich nowe znaczenia. Porównując jego pierwsze i trzecie wydanie, można prześledzić kilka tendencji systemowych, jakie pojawiły się w leksyce słowackiej pochodzenia obcego:

1. Wzrost liczby derywatów od wyrazów obcych (co świadczy o zdomowieniu się tych wyrazów w języku):

- czasowniki: *absentovať*, *drogovať*, *medializovať*, *moderovať*, *oxeroxovať*, *revitalizovať*, *sfunčknúť*;
- rzeczowniki odczasownikowe (przy konkurencji sufiksów *-ácia* vs. *-anie/-enie*) na przykład *absorpcia* – *absorbovanie*, *anexia* – *anektovanie*, *exhumácia* – *exhumovanie*;
- najproduktywniejszym sufiksem tworzącym rzeczowniki abstrakcyjne jest *-osť*, na przykład *demagogickosť*, *globálnosť*, *hygienickosť*, *kontexovosť*, *monštruóznosť*, *totalitnosť*;
- uzupełnienie listy feminatywów, według dotychczasowego modelu, zgodnie z którym od prawie każdej nazwy zawodu czy nosiciela cechy w rodzaju męskim tworzy się jego żeńską modyfikację, na przykład *drogistka*, *hypochonderka*, *konzulka*, *prezidentka*, *skeptička*, *štylistička*, *utilitaristka* (opracowanie tej grupy wyrazów jest jednak niekompletne, bo brakuje form żeńskich od takich, będących w powszechnym użyciu wyrazów, jak *lobista*, *mafíán*, *privatizant/privarizátor/privatizátér*, *respondent*).

2. Pojawienie się, a właściwie zalew, wyrazów obcych w poszczególnych kręgach tematycznych (co charakteryzuje wszystkie kraje postkomunistyczne i wiąże się ze zmianą ustroju polityczno-gospodarczego). Wymieńmy przykładowo wyrazy z zakresu:

- ekonomii: *audit* (i pochodne *auditor*, *audiorsky*), *akciovka*, *dealer*, *diskont*, *lizing*, *rekwalifikácia*;
- polityki i administracji państwowej: *azylant*, *bipartita*, *designovať*, *ombudsman*, *posttotalitný*, *presscentrum*, *summit*, *suspendovať*, *tender*;
- służby zdrowia i zdrowia w ogóle: *afrodiziakum*, *anabolikum*, *biorytmus*, *deviácia*, *fit(nes)centrum*, *pschyotest*, *resentiment*, *skolabovať*, *toxikoman*;
- sfery religijnej (dotyczącej różnych wyznań): *arcidiecéza*, *ekumenickosť*, *homília*, *jehovista*, *kanonizácia*, *reverend*, *sekularizácia*; część wyrazów z tej grupy uległa tzw. rewitalizacji, bowiem notował je już sześciotomowy *Slovník slovenského jazyka* (1959–1968), późniejsza kodyfikacja – ze względów ideologicznych – ich nie uwzględniała;
- nowej techniki i technologii: *bajt*, *céderom*, *disketa*, *hardvér*, *multiprocessor*, *scanner/skener*, *softvér*, *volkmén/walkman*, złożenia z *video-*;
- kultury: *fanklub*, *insitne*, *kunsthistoria*, złożenia z *pop-*, *porno-* (*pornofilm*).

Tendencje te potwierdziło czwarte wydanie słownika z 2003 roku, zwłaszcza w obrębie leksyki religijnej, która wymagała dodatkowych poprawek. To rezultat jej wcześniejszej nieobecności lub silnego zabarwienia negatywnego, jakie jej narzucano.

Obecnie zespół leksykografów w Instytucie Języka Słowackiego Słowackiej Akademii Nauk pracuje nad obszernym słownikiem współczesnego języka słowackiego, *Slovník súčasného slovenského jazyka* (w 2006 roku ukazał się jego tom I, obejmujący hasła na litery A–G, a w 2011 tom II, H–L).

Wydawnictwa kodyfikacyjne to nie tylko słowniki, ale także gramatyki, na przykład Eugena Pauliniego, Jozefa Ružički, Jozefa Štolca, *Slovenská gramatika* (1968) czy Eugena Pauliniego, *Slovenská gramatika* (1981). Problemy współczesnego języka słowackiego omawiane są w czasopismach językoznawczych „Jazykovedný časopis” i „Slovenská reč”, a także w serii wydawniczej *Sociolinguistica slovacca*.

Zmiany ustrojowe w Słowacji stworzyły sprzyjające warunki do działań na rzecz uregulowań prawnych dotyczących języka. W Słowacji idea ustawy o języku zrodziła się pod koniec lat sześćdziesiątych, a jej projekt opracowali językoznawcy z Instytutu Języka Słowackiego SAN. Nastanie okresu normalizacji przeszkodziło w zrealizowaniu tego zamiaru.

Dopiero w 1990 roku, w burzliwych okolicznościach (protesty społeczne, głódówka) parlament uchwalił tzw. *koaličný návrh* – projekt rządowy, któremu przeciwstawiano projekt opracowany przez Macierz Słowacką. Ustawa przewidywała prawo do używania swojego języka w kontaktach urzędowych przez mniejszości narodowe tam, gdzie stanowiły one 10% i więcej ludności.

W zmienionych warunkach politycznych (powstanie suwerennej Słowacji, dojście do władzy partii Vladimíra Mečiara) w listopadzie 1995 roku parlament przyjął nową wersję ustawy o języku państwowym, która obowiązywała od 1 stycznia 1996 roku. Ustawa zezwala na używanie w radiu i w telewizji języka czeskiego (np. w postaci dubbingu w filmach), choć przepis ten jest sformułowany bardzo niejasno – mówi on mianowicie o programach spełniających „wymóg zrozumiałości z pozycji języka państwowego”, zatem ustawa jest restrykcyjna nie w stosunku do języka czeskiego, ale przede wszystkim w stosunku do języka węgierskiego, którym posługuje się ponadpółmilionowa mniejszość węgierska na Słowacji. Zaś przez niektórych językoznawców potraktowana została (na wzór ustawy francuskiej) jako narzędzie walki z anglicyzmami. Uchwalona w sierpniu 2009 roku nowelizacja tej ustawy dotyczy przede wszystkim używania języka słowackiego jako urzędowego w kontaktach oficjalnych. Nie dotyczy zakresu używania języków mniejszości narodowych, ale ma zapewnić używanie języka urzędowego (słowackiego) w sferze publicznej i niedyskryminowanie obywateli, którzy nie znają języków mniejszości. Nowelizacja spotkała się z ostrą krytyką ze strony mniejszości węgierskiej, bo przewiduje kary pieniężne za naruszenie niektórych jej przepisów dotyczących używania języka innego niż urzędowy (słowacki) w kontaktach urzędowych.

WYBRANE CECHY CHARAKTERYSTYCZNE JĘZYKA SŁOWACKIEGO

Cechy fonetyczne:

- występowanie sylabicznych *l*, *r*, także zróżnicowanych iloczynowo, na przykład *dlhý*, *dĺžka*, *vrch*, *vŕšok*;
- brak samogłosek nosowych;
- zachowanie samogłoski *ä*;
- psł. jery kontynuują samogłoski *e*, *o*, wyjątkowo *a*, na przykład *deň*, *ovos*, *mach*;
- rozróżnianie w mowie i w piśmie *h* i *ch*;
- grupy *-ra-*, *-la-* jako kontynuanty psł. *TārT*, *TālT*, na przykład *hlava*, *kra-va*;
- stwardnienie palatalnego *r'*, na przykład *tri*, *treba*;
- *c*, *dz* jako kontynuanty psł. *tj*, *dj*, na przykład *sviečka*, *medza*.

Cechy prozodyczne:

- akcent inicjalny (na pierwszej sylabie wyrazu);
- występowanie iloczasu (rozróżnianie krótkich i długich samogłosek oraz dyftongów, które mają status samogłosek długich), na przykład *krik* – *kŕik*, *sud* – *súd*, *delo* – *dielo*;
- występowanie prawa rytmicznego, tj. zasady, że w wyrazie nie mogą sąsiadować ze sobą dwie długie samogłoski, na przykład *volám* – *spievam*.

Cechy morfologiczne:

- system deklinacyjny oparty na sześciu przypadkach (bez wołacza);
- w systemie koniugacyjnym istnieją trzy czasy: teraźniejszy, przeszły, przyszły oraz zanikający czas zaprzeczony;
- jednolita końcówka *-m* w 1. osobie l. poj. czasowników w cz. teraźniejszym, na przykład *viem*, *bijem*;
- złożone formy 1. i 2. osoby cz. przeszłego (*robil som*, *volala si*) oraz we wszystkich osobach trybu warunkowego (*bol by som robil*, *volala by*).

Cechy składniowe:

- zachowanie konstrukcji *accusativus cum infinitivo*, na przykład *počul ho spievať*, *vidí ju bežať*;
- konstrukcje biernikowe w zdaniach z przeczeniem, na przykład *nemám knihu*, *necítim únavu*;

- forma osobowa czasownika w podrzędnych konstrukcjach z okolicznikiem celu, na przykład *prišiel, aby vec dokončil*;
- forma zwrotna w znaczeniu strony biernej (tzw. *zvratné pasívum*), na przykład *domy sa stavajú, hľadá sa vinník*;
- prepozycyjny szyk zaimka zwrotnego, na przykład *včera sa to všetko ujasnilo* oraz przydawki gatunkującej, na przykład *osobný vlak, filmový herec*.

Bibliografia

- Blanár, Vincent, Jóna, Eugen, Ružička, Jozef, 1974: *Dejiny spisovnej slovenčiny II*, Bratislava.
- Bosák, Ján, 1999: (red.) *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti*, Bratislava.
- Bosák, Ján, 1998: (red.) *Slovenský jazyk*, seria: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Opole.
- Buzássyová, Klára, Jarošová, Alexandra, 2006: (red.) *Slovník súčasného slovenského jazyka*, t. I, A–G, Bratislava, 2011, t. II, H–L.
- Buzássyová, Klára, 1995: *Vzťah slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra*, w: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*, Ján Doruľa (red.), Bratislava, s. 87–96.
- Buzássyová, Klára, 1998: *Slovenčina ako stredoeurópsky jazyk (K problému jazykového zákonodarstva)*, „Slovenská reč” 63, s. 131–142.
- Dolník, Juraj, 1999: *Spisovná slovenčina a čeština*, w: „*Studia Academica Slovaca*” 28, Jozef Mlacek (red.), Bratislava, s. 39–52.
- Horecký, Ján, Buzássyová, Klára, Bosák, Ján. a kol., 1989: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny*, Bratislava.
- Kačala, Ján, Pisárčiková, Mária, 1987: (red.) *Krátky slovník slovenského jazyka*, wyd. 1, Bratislava.
- Kačala, Ján, Pisárčiková, Mária, Považaj, Matej 1997: (red.) *Krátky slovník slovenského jazyka*, wyd. 3, poprawione i uzupełnione, Bratislava.
- Kačala, Ján, Pisárčiková, Mária, Považaj, Matej, 2003: (red.) *Krátky slovník slovenského jazyka*, wyd. 4, poprawione i uzupełnione, Bratislava.
- Kačala, Ján, 1998: (red.) *Pravidlá slovenského pravopisu*, wyd. II, Bratislava.
- Kačala, Ján, 2000: (red.) *Pravidlá slovenského pravopisu*, wyd. III, Bratislava.
- Krajčovič, Rudolf, 1978: *Pri prameňoch slovenčiny*, Martin.
- Krajčovič, Rudolf, Žigo, Pavol, 2002: *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava.
- Krajčovič, Rudolf, 1979: *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka*, Bratislava.
- Krajčovič, Rudolf, Žigo, Pavol, 1999: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*, Bratislava.
- Ondrejovič, Slavo, 2008: *Slovenský jazyk, jazyky na Slovensku*, Bratislava.
- Papierz, Maria, 1983: *Wybór tekstów do historii słowackiego języka literackiego*, Kraków.
- Pauliny, Eugen, 1971: *Dejiny spisovnej slovenčiny I*, Bratislava.
- Pauliny, Eugen, 1979: *Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti*, w: *Z teórie spisovného jazyka*, Jozef Ružička (red.), Bratislava, s. 43–51.
- Pauliny, Eugen, 1983: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*, Bratislava.

- Peciar, Štefan, 1959–1968: (red.) *Slovník slovenského jazyka*, Bratislava.
- Ružička, Jozef, 1970: *Spisovná slovenčina v Československu*, Bratislava.
- Ružička, Jozef, 1967: *Tézy o slovenčine*, „Kultúra slova” 1, s. 33–40.
- Sowa, Franciszek, 1980: *Język słowacki*, Kraków.
- Žigo, Pavol, 2005: *Slovensko – jazyk*, w: *Slovensko*, Bratislava.